

Halina Wiśniewska

Leksykalne pole semantyczne – metodą opisu XVII-wiecznej rzeczywistości

Językoznawstwo : współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze 4,
37-49

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Halina Wiśniewska

Leksykalne pole semantyczne - metodą opisu XVII-wiecznej rzeczywistości

Zgłaszając niniejszy artykuł, nie sądziłam, że jego napisanie sprawi mi wiele trudności, które wynikają przede wszystkim ze stosunkowo małej ilości badań językowych i tzw. złej opinii, dotyczącej literatury i kultury wymienionego stulecia.

Jeszcze pół wieku temu autorytatywni badacze literaccy oceniali leksykę XVII wieku jako *sztuczną, przesadną i trywialną*¹, a pierwszy zeszyt „Słownika” polszczyzny tego stulecia po 60 latach istnienia Pracowni ujrzał światło dzienne dopiero przed sześcioma laty². Podobnie żaden z poetów i pisarzy nie doczekał się językowej monografii, chociaż mamy całościową i rzetelną ocenę literacką baroku³ i opracowanie językowe kilku osobowości twórczych, np. G. Knapiusza⁴, A. Gdaciusa⁵, J. Jurkowskiego⁶, J. A. Morsztyna⁷, J. Ursinusa⁸, a pozycję uprzywilejowaną zajął w badaniach J. Ch. Pasek, którego *Pamiętniki* doczekały się opracowania słownikowego oraz zbiorczego tomu artykułów⁹.

W pewnym sensie przeszkodę badań słownikowych tylko dla XVII wieku stanowi także fakt, iż badacze traktują epokę staropolską jako całość, obejmującą pierwsze, najstarsze zapisy po czasy oświecenia. Na skutek tego w tych badaniach teksty barokowe na ogół są nieliczne, gdyż wymagają często sięgania po rękopiśmienne nieznane lub zapoznane

¹ J. Kleiner, *Zarys dziejów literatury polskiej*, Wrocław 1958, s. 136.

² *Słownik języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku*, K. Siekierska (red.), t. I, z. 1. Kraków 1999.

³ Cz. Hernas, *Barok*, Warszawa 1976.

⁴ J. Puzynina, „*Thesaurus*” Grzegorza Knapiusza. *Siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim*, Wrocław 1961.

⁵ H. Borek, *Język Adama Gdaciusa. Przyczynek do dziejów polszczyzny śląskiej*, Warszawa 1962.

⁶ M. Karplukówna, *Język Jana Jurkowskiego*, Lublin 1967.

⁷ D. Ostaszewska, *Język poetycki Jana Andrzeja Morsztyna. Z zagadnień semantyki*, Wrocław 1993; H. Wiśniewska, *Uciechy, miłości i wojowanie w wierszach Jana Andrzeja Morsztyna*, Lublin 2010.

⁸ H. Wiśniewska, *Język polski w łacińskich pracach Jana Ursinusa*, Lublin 1998a.

⁹ *O języku i stylu „Pamiętników Jana Chryzostoma Paska*, H. Rybicka-Nowacka (red.), Warszawa 1989.

zapisy i pierwodruki, jakich jeszcze wiele w archiwach. Dlatego opracowań leksyki tematycznej tego wieku mamy stosunkowo niewiele (doliczyłam się ponad 30 pozycji, mając świadomość, że nie dotarłam do wszystkich publikacji), gdy średniowiecze i renesans mają setki artykułów (etymologia, genologia, zapożyczenia, archaizmy, monografie poszczególnych wyrazów).

W niniejszym artykule również z konieczności dokonam pewnych skrótów i uproszczeń, ponieważ zamierzam skupić swoją uwagę tylko na wybranych publikacjach, w których leksykę ujęto alfabetycznie oraz w pola tematyczne i znaczeniowe¹⁰ w ostatnich 50 latach.

Wypada przypomnieć, że w Polsce mamy wielowiekową tradycję pisania słowników, najpierw tematycznych (np. Bartłomiej z Bydgoszczy), później wyłącznie alfabetycznych, przy czym dopracowywano się precyzji w budowie hasła słownikowego¹¹. Krótkie słowniki tematyczne znajdujemy też w formalnych opisach podręczników do gramatyki (Ursinus, 1618; Piotrowski, 1642 i n.; Styła, 1675; patrz Bibliografia. Źródła), w których wzorowano się na opracowaniach łacińskich. Oczywiście leksykę stosowano podrzędnie i usługowo, cytując liczne egzempli paradygmatów odmiany części mowy oraz włączając ją do stałych formalnie połączeń wyrazowych (np. *accusativus cum infinitivo*) lub do grup derywacyjnych (np. *deminutiva*, *patronimika*), do grup tematycznych, np. nazwy geometryczne, monet, miar, miesięcy.

W badanym półwieczu widzimy trzy różne metody opisu leksyki.

Początkowo jeden z rozdziałów przeznaczano na zestawienia alfabetyczne leksyki w pracach o języku pisarza, kaznodziei lub poety, np. u Gdaczusza¹², Jurkowskiego¹³, Twardowskiego¹⁴. Ale jednocześnie zaczęto traktować słownictwo jako samodzielny temat opisów i opracowań, przy czym tę metodę stosują niektórzy i dzisiaj, uznając jej ekonomiczność zapisu¹⁵. Wprowadza się wówczas następujący schemat analizy i interpretacji:

1. Informacja o celu i zastosowanej metodzie oraz wykaz źródeł podlegających ekscerpcji.
2. Słownik alfabetyczny (podstawowy najdłuższy ciąg badań).
3. Interpretacja zebranego materiału.

Np. Szlesiński¹⁶, prezentując słownik religijny, wyekscerpowany z prozy kaznodziej-skiej, zakończył swoje rozważania opisami podziału słownictwa na formalne, rzeczowe,

¹⁰ R. Tokarski, *Zapożyczenia leksykalne, a zmiany znaczenia w polu wyrazowym*, „Język Polski”, t. LV, Kraków 1975; A. Grybosiowa, *Ocena przydatności „pojęcia pola wyrazowego” w badaniach diachronicznych (na podstawie dotychczasowych wyników badań)*, „Prace Językoznawcze”, t. 12, „Studia Historycznojęzykowe”, A. Kowalska (red.), Katowice 1985; W. Miodunka, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa 1989.

¹¹ H. Popowska-Taborska, *Kształtowanie się polskiego XVI-wiecznego słownictwa literackiego w świetle badań nad „Słownikiem Bartłomieja z Bydgoszczy”*, „Zeszyty Naukowe UJ”, nr 42, Kraków 1974; S. Urbańczyk, *Słowniki: ich rodzaje i użyteczność*, wyd. 2, Wrocław 1967.

¹² H. Borek, dz. cyt.

¹³ M. Karplukówna, dz. cyt.

¹⁴ I. Szlesiński, *Język Samuela Twardowskiego (słownictwo)*, „Rozprawy Komisji Języka ŁTN”, Łódź 1971.

¹⁵ Np. I. Szlesiński, *Charakterystyka językowo-statystyczna prozy kaznodziejskiej XVII wieku*, Łódź 1978; A. Wróbel, *O nazwach zawodów chełmińskich rzemieślników XVI–XVIII wieku*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza*, t. 5, K. Handke (red.), Warszawa 1993; H. Wiśniewska, *Nazwy żeńskie (niewiast) w XVII wieku*, „Studia Historycznojęzykowe”, t. III, K. Rymut, W. R. Rzepka (red.), Kraków 2000; W. Książek-Bryłowa, *Kobieta w wybranych dziełach Wacława Potockiego*, [w:] *Kobieta w literaturze i kulturze*, D. Mazurek (red.), Lublin 2004.

¹⁶ I. Szlesiński, *Charakterystyka językowo-statystyczna...*, dz. cyt., s. 14–132.

chronologiczne, przedstawił syntetycznie kilka zagadnień: pochodzenie wyrazów, ich użycia przenośne, peryfrastyczne, epitety, związki frazeologiczne, złoża potoczne i indywidualizmy. Ogółem zaprezentował ponad 550 wyrazów, podzielonych tradycyjnie na części mowy: 370 rzeczowników, 86 przymiotników, 84 czasowniki, 8 przysłówków i wykrzykników.

W późniejszej nieco pracy o słownictwie wojskowym¹⁷ ten sam badacz, stosując podobny schemat, tak informował o doborze haseł: „Za elementy terminologii wojskowej uznano te wyrazy, które jako jednostki leksykalne, semantyczne bądź części składowe związku frazeologicznego określają istotne pojęcia związane z walką, prowadzeniem wojny, jak np. nazwy broni, miejsc bronionych lub zdobywanych, rodzajów wojsk, komend wojskowych itp. I tak np. obok jednostek leksykalnych, jak *bitwa*, *broń*, *miecz*, *odsiecz*, znajdują się w tym zbiorze wyrazy uznane za elementy terminologii wojskowej ze względu na znaczenie: *odpowieź* ‘wypowiedzenie wojny’, *okazyja* ‘bitwa, walka’, *przebiegać* ‘atakować z doskoku, dojeżdżać’ lub uwikłane w związkach frazeologicznych o charakterze terminów wojskowych: *pomoc idzie*, *iść na pomoc*, *przyjść w ręce*, *wznosić ręce* itp.”. Jak uprzednio, w *Podsumowaniu* badacz zestawiał dane ze słownikami Mączyńskiego (brakuje 564 haseł wynotowanych z tekstów XVII wieku przez Szlesińskiego), Knapiusza (brakuje 525 haseł) i Troca (brakuje 305 haseł). Badacz dokonał też analizy pochodzenia wyrazów (35% to germanizmy) oraz podziału rzeczowego. Wyodrębnił dwanaście podgrup tematycznych: nazwy osób, rodzajów wojsk i oddziałów, broni, pocisków i środków rażenia, budowli obronnych, terenu działań i miejsc postoju, sygnałów i poleceń, szyków i ich części, działań i stanów, wyposażenia osobistego oraz rekwizytów związanych z wojskiem i wojną¹⁸.

Jak widzimy, krótkie końcowe zestawienia tematyczne słowników alfabetycznych mówią wiele o tzw. życiu wyrazów i ich podziałach semantycznych, ale leksykę przedstawia się w formalnym (alfabetycznym) porządku, dane o znaczeniach wyrazów przesuując na plan dalszy, skrótowy, gdyż pozbawiony kontekstów oraz tzw. powiązań zewnętrznych, np. kulturowych.

Duże zmiany do metodologii opracowań leksykalnych wniósł **strukturalizm**. Teoretycy stwierdzili, co szybko zaakceptowano w praktyce, że leksyka nie stanowi przypadkowego, izolowanego zbioru wyrazów, lecz jest powiązaniem podsystemem językowym, który tworzy rozmaite układy synonimiczne, antonimiczne, nadrzędności i podrzędności, a pola semantyczne zawierają te same wspólne składniki znaczeniowe¹⁹. Tu pojawiło się nowe ważne pojęcie: „Pole semantyczne = leksemy, których znaczenia zbudowane są ze składników podobnych, ułożonych w różne kombinacje, lub też takie, w których główny trzon składników semantycznych jest wspólny, a różnice stanowią poszczególne elementy, tworzą pola semantyczne”²⁰.

¹⁷ I. Szlesiński, *Słownictwo wojskowe w wybranych tekstach literackich i historycznych XVII wieku*, Wrocław 1985, s. 8.

¹⁸ Tamże, s. 148–155.

¹⁹ D. Buttler, *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Warszawa 1978; S. Kania, J. Tokarski, *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, Warszawa 1984; W. Miodunka, dz. cyt.

²⁰ R. Grzegorzczkowska, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 2001, s. 101.

Wśród opracowań pojawiły się stosunkowo szybko prace diachroniczne, w których omówiono mikropola, np. *rzeczowników oznaczających człowieka (stosunki rodzinne, wiek, pleć)* w naszej historii²¹, stosunki prawne i prawnicze²² oraz zestawy synonimów²³.

By szczegółowiej zaprezentować tę metodologię w odniesieniu do diachronii, opiszę pracę A. Zajdy. Badacz dokonał w niej analizy dziesięciu pól terminów sądowych: *prawnik, poręczyciel, opiekun/kurator, pozywać do sądu, sprawa, wyrok, więzienie, ręka, mienie, kara, śmierć*. Tak ocenia zastosowaną metodę pracy. „Teoria pola wyrazowego to nadzwyczaj wartościowa idea, która – choć różnie realizowana – ma bardzo duże znaczenie praktyczne. Pozwala ona analizować słownictwo kompleksowo w ramach mniejszych struktur, a nie atomistycznie, w izolacji od członów pola, bez uwzględnienia ich hierarchii w zespole”. „Pozwala ona prześledzić historię pól, a wewnątrz nich wyrazów – składników struktury na przestrzeni wielu wieków i ukazać frapujące dzieje słownictwa – systemu językowego, będącego zwierciadlanym odbiciem życia narodu, jego kultury, różnorodnych kontaktów ze światem zewnętrznym. Wyrazy – składniki pól – ukazują także źródła wzbogacania słownictwa na przestrzeni wieków i selektywny rozwój tych źródeł; członki pól są oczywiście rezultatem zróżnicowanej percepcji rzeczywistości i różnorodnie uwarunkowanych decyzji nominacyjnych”²⁴.

W pracy zachowano ciąg chronologiczny, gdyż mamy tu zaprezentowaną historię subpól od czasów najdawniejszych po współczesne. Autor o znaczeniach wyrazów wnioskował w wyniku ekscerpcji przeważnie zapoznanych urzędowych i naukowych tekstów prozaicznych; broszur prawnych (r. 1602, 1607, 1608, 1612); kilku ksiąg sądowych wiejskich (Iwkowa, Jazów, Klimków, Łącko, Płońsk, Zakroczym, 1600–1699); inwentarzy mieszczańskich Poznania (1600–1635); rozprawy Groickiego *Obrona wdów i sierot* (Kraków 1605); P. Kuszewica *Prawa chełmieńskiego... ksiąg pięciuro* (Poznań 1623), kazania Birkowskiego (1632), książki Górnickiego *Dzieje w Koronie Polskiej* (1637); J. Ch. Paska *Pamiętników* (1656–1688), G. Knapiusza *Tesaurusa* (1623 i 1643). W badaniach znajdujemy wiele przykładów, ukazujących funkcjonowanie poszczególnych wyrazów wobec siebie, ich liczne użycia i zanikanie, co lingwista kończy uogólniającym wnioskiem: „Zauważamy, że analiza ujawniła wszędzie interesujący rozwój pól i ich składników zarówno w sensie historyczno-językowym, jak i semantycznym i strukturalnym. Fascynujący jest dynamiczny charakter pól. Znajdowały się one i wciąż znajdują w nieustannym ruchu. Każde pole wykazywało indywidualny rozwój, wspólny jednak ze względu na synonimiczny charakter składników. Ogólną prawidłowością jest redukcja dawnej polileksji pól i ich uproszczenie. Jest to wyraz wzrastającej unifikacji języka i nabierania przez słownictwo prawniczo-sądowe cech terminologii”²⁵.

²¹ R. Tokarski, *Struktura pola znaczeniowego*, Warszawa 1984; D. Ostaszewska, *Aktualizacja znaczeń leksemu „oczy” w twórczości Jana Andrzeja Morsztyna*, [w:] *Język Artystyczny 1*, A. Wilkoń (red.), Katowice 1978.

²² A. Zajda, *Studia z historii polskiego słownictwa prawniczego i frazeologii*, Kraków 2001.

²³ E. Masłowska, *Leksykalno-semantyczna charakterystyka „Parlamentu albo Książki rozmów łacińskich, niemieckich, francuskich i polskich” z 1653 roku*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza*, t. 4, K. Handke (red.), Wejherowo 1991.

²⁴ A. Zajda, dz. cyt., s. 10–11.

²⁵ A. Zajda, dz. cyt., s. 168.

Równie szybko przyjęto w badaniach polszczyzny współczesnej i historycznej **teorie kognitywizmu**²⁶, a wraz z nimi antropocentryczne badania *tego, kto mówi* (w opozycji do formalnego, pozbawionego nadawcy opisu systemu i jego działań). Kognitywistyczny badacz wyraża przeświadczenie, że dzięki analizie i interpretacji słownictwa jest w stanie dokonać subiektywnej wprawdzie, ale bliskiej własnemu lub całej grupie społecznej punktowi widzenia *interpretacji świata/rzeczywistości/wycinka rzeczywistości*²⁷. Jak widać, szczególnie uprzywilejowana w tej metodzie analityczno-interpretacyjnej stała się leksyka, gdyż „użytkownicy danego języka, myśląc o rzeczywistości pozajęzykowej, posługują się pojęciami mieszczącymi się w jego systemie leksykalnym. Tak ukształtowany przez doświadczenie społeczne narodu język sam do pewnego stopnia determinuje sposób widzenia świata, czyli »tworzy« obraz rzeczywistości”²⁸.

Dzięki zastosowaniu tej metody badawczej otrzymaliśmy kilkanaście opracowań diachronicznych j.o.ś. dla polszczyzny XVII wieku, chociaż w stosunku do badań języka współczesnego badacz historyk jest ograniczony w zbieraniu materiału. Może tylko dokonywać eksploracji dawnych tekstów i słowników, a ze zrozumiałych względów nie przeprowadza badań testowych. Obowiązuje analityczny schemat²⁹:

1. Strukturyzacja/kategoryzacja podjętego składnika rzeczywistości dokonana arbitralnie i subiektywnie przez badacza (np. tematy dotychczasowych opracowań to: osoby: kobieta, zakonnice w klasztorze, prawnicy, rzemieślnicy, flisacy, myśliwi; składniki ludzkiego bytowania: pożywienie i używki, odzież; zajęcia: biesiadowanie, muzykowanie, myślistwo; inne: tytułatura grzecznościowa, czas, przestrzeń).
2. Opis leksyki to jest podanie cech definicyjnych, konotacyjnych, asocjacyjnych poszczególnych haseł lub pola semantycznego.
3. Uporządkowanie obiektów i zjawisk według własnej koncepcji.
4. Ocena wartościująca *dobry/zły* przedstawionego wycinka rzeczywistości.

Oczywiście w badaniach pragmatycznych nastąpiły różnorodne realizacje, nieco zmieniające schemat porządku badawczego. Powoduje je m.in. cel badań: porównanie stanu dzisiejszego ze stanem w przeszłości; badania dotyczące krótkiego okresu lub kilku wieków, podstawa badawcza z tekstów autentycznych, np. korespondencja, pisma urzędowe, zapisy cechowe, lub z tekstów fikcyjnych, np. utwory poetyckie i literacki świat przedstawiony; próba prezentacji znaczenia i kontekstów jednego pojęcia, np. *przestrzeń*, *odzież* lub kompleksu subpól semantycznych, objaśniających skomplikowane zjawisko obyczajowo-społeczne, np. *biesiadowanie*.

²⁶ J. D. Apresjan, *Naiwny obraz świata a leksykografia*, „Etnolingwistyka”, nr 6, J. Bartmiński (red.), Lublin 1994; R. Kalisz, *Teoretyczne podstawy językoznawstwa kognitywnego*, [w:] *Podstawy gramatyki kognitywnej*, H. Kardeła (red.), Warszawa 1994.

²⁷ *Językowy obraz świata*, J. Bartmiński (red.), Lublin 1990; R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, J. Bartmiński (red.), Wrocław 1993.

²⁸ W. Pisarek, *Językowy obraz świata*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, wyd. 3, S. Urbańczyk, M. Kucala (red.), Wrocław 1999 oraz np. R. Grzegorzczkova, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, J. Bartmiński (red.), Lublin 1990.

²⁹ J. Mackiewicz, *Wyspa – językowy obraz wycinka rzeczywistości*, [w:] *Językowy obraz świata*, J. Bartmiński (red.), Lublin 1990, s. 210.

By ukazać, jak różnorodne mogą być badania leksykalne, opiszemy j.o.ś w trzech pracach badawczych realizujących podany schemat.

1. M. Mączyński³⁰ założył, iż dokona „rekonstrukcji życia w klasztorze przez analizę leksyki, skupionej przede wszystkim na objaśnianiu i uściślaniu znaczeń leksemów tworzących pięć konstytutywnych dla kroniki jako gatunku piśmiennictwa pół wyrazowych: człowiek, czas, miejsce, zdarzenia, Bóg”. Badacz jest wierny założeniom, ale szerokie pole semantyczne pięciu kategorii zostało uszczegółowione przez wydzielenie subpól. Dlatego np. hasło człowiek to dwie subkategorie: *nazwy osób duchownych* i *nazwy osób świeckich*. Z kolei nazwy *duchownych* zostały podzielone na słowniki: nazwy zakonnic, określające ich obowiązki w klasztorze (23 hasła) i księży. Odrębne subpole to nazwy godnościowe – tytuły (13 hasła), tak istotne dla stanowego społeczeństwa w XVII wieku. Grupę antonimiczną znaczeniowo stanowią nazwy księży (mężczyzn), ich funkcji i stanowisk (22 nazwy). Osobny rozdział (II) wypełnił badacz prezentacją językowych sposobów wartościowania tych osób przez przywołanie leksyki, jaką autorka wprowadziła do kroniki, gdy oceniała ich postępowanie jako *dobre i złe*. Całość rozważań (s. 232) zamyka bardzo potrzebny w badaniach j.o.ś słownik alfabetyczny, który stanowi swobodną syntezę zaprezentowanej leksyki, konotującej ówczesne wiadomości o środowisku zakonnic norbertanek.

2. Równie złożone okazało się pole *myślistwa* w *Lirykach* W. Kochowskiego. Stosunkowo najprościej udało się odtworzyć pole semantyczne tego ulubionego przez szlachtę spędzania czasu, kategoryzując składniki znaczeniowe tytułowego pojęcia *Kto łowił?* (łowca i myśliwy); *Z kim?* (psy i ptaki); *Co łowiono?* (średniego i małego zwierza oraz ptaki). Opisy polowania pozwalają odtworzyć wiele nazw czynności i wiele określeń ruchu oraz głosy ludzi i zwierząt porównywane amplifikacyjnie do najpiękniejszej muzyki.

Ale obok tego punktu widzenia poeta wykorzystał leksykę i frazeologię myśliwską jako środki retorycznej perswazji, krytykował złe zachowania, rozrzutność, biesiadowanie ponad stan; z drugiej strony przez metafory uczył patriotyzmu, wprowadzając np. symbol ojczyzny – białego orła, który słabnie. Ówczesni świetnie rozumieli konotacje i aluzje, tu o wojnach obronnych i zaczepnych przeciwko Turkom i Tatarom, W końcowej konkluzji mamy uogólnienia kulturowe zjawiska: „Przez bezpośrednie pochwały udobitniał poeta miejsce myślistwa wśród innych zajęć szlacheckiego bytowania. Wzmocnił artystyczną kreację pojęcia, którego podstawową funkcję stanowiło wyrażanie ziemiańskiej szczęśliwości. Świat przedstawiony podlegał idealizacji. To, co swojskie, rodzime, własne, było najlepsze. W ten sposób wpisał się poeta w barokową filozofię ziemiańskiej Arkadii i ludyczności, a chwając życie szlachcica polskiego, stał się piewcą sarmackiej mentalności i ideologii”³¹.

3. Odmienny charakter od przedstawionych badań ma praca J. Oźdżyńskiego³² o flisakach, splewających towary Wisłą przez prawie tysiąc lat. Badacz (historyk i leksykograf,

³⁰ M. Mączyński, *Językowy obraz XVII-wiecznego klasztoru sióstr norbertanek w Krakowie na Zwierzyńcu*, Kraków 2005.

³¹ H. Wiśniewska, *Poetycka kreacja „myślistwa” w „Lirykach” Wespazjana Kochowskiego*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski (red.), Lublin 1999, s. 230.

³² J. Oźdżyński, *Konteksty kulturowe słownika flisackiego*, Kraków 1998.

jak siebie często nazywa) dokonał rzeczy imponującej, zebrał dziesiątki materiałów źródłowych, by zaprezentować *konteksty kulturowe* zachowane w polskich i obcych archiwach, dotyczące słownictwa flisackiego.

Dla XVII wieku mamy dziewięć rodzajów tekstów w chronologicznym porządku: spis instrumentów skutnych (1611), memoriał ekonomiczny Teodora Zawackiego (1616), księgi celne komory warszawskiej (z 26 lat), juramenta celne, *Ekonomikę ziemiańską* J. K. Haura (1679), *Pamiętniki* J. Ch. Paska, akta podworskie o handlu splotnym, listy splotne, skargi i supliki chłopskie³³. Różnorodne teksty pozwoliły na ekscerpcję i tworzenie z każdego tekstu małych subpól wobec tematu głównego. Badacz skoncentrował uwagę na opisach sytuacji autentycznych wypowiedzi pisanych, intencji tekstów i środkach językowych. Przywołał jako argumenty interpretacyjne współczesne opracowania tekstologii, charakteryzujące intencje, sytuację, sposoby, skutki wypowiedzi. To, co wydaje się najważniejsze w tych badaniach, to dążenie, by przedstawić *flisowanie* w jego bardzo skomplikowanym powiązaniu z ówczesnymi wydarzeniami, obyczajami, urzędową procedurą, szlacheckim i magnackim handlem, chłopskimi obciążeniami i robotą flisacką, a więc tym, co nazwał w tytule *kontekstami kulturowymi*. Brakuje tutaj słownika alfabetycznego, a mamy tu hasła, zebrane pracowicie, nieznanne, specjalne i zapożyczone, np. *bosak, burtnice, dymar, jakier, komora wyprawna, laska, maszt, narożnice, okowy, plichta, pojazda, przeczka, reja, rudel, rufa, sforzeń, szkuta, wręga, żagiel, żelazo*³⁴. Podobne bogactwo informacyjne leksyki znajdujemy np. u Haura, który zapisał, czym handlowano: „Industria ludzka, na takie się zdobywa różne towary, jakie gdzie popłacać mogą, to jest na zboże, prowianty, woski, miody, łoje, przędzę, płótna, potaże, galman, ołów, minija, żelazo, stal, woły, skóry, klepki i inne wszelkie rzeczy którekolwiek tylko z przemysłu ludzkiego do handlu znaleźć można”³⁵.

Oczywiście tego rodzaju badania nie wyczerpują możliwości analiz i opisów innych wyrazów i ich pól semantycznych. Przyjmijmy za Miodunką³⁶, że wyrazy można podzielić na:

- 1) słownictwo częste, ogólne, występujące w każdym tekście,
- 2) na ogólne dyspozycyjne, uzależnione od sytuacji i tematu,
- 3) na ogólne naukowe, częściowo zróżnicowane,
- 4) na warstwy słownictwa specjalnego.

„Zróżnicowanie społeczne pojawia się już w warstwie drugiej ogólnego słownictwa dyspozycyjnego, gdzie słowa dzielą się na ogólne i (mniej lub bardziej) potoczne. W warstwie trzeciej rozróżnia się słownictwo nacechowane literacko, artystycznie, technicznie, a nawet naukowo. Do tych grup dołącza się w tej samej warstwie słownictwo nacechowane regionalnie, gwarowo, środowiskowo, a zatem nieznanne mówiącym (...). Na pierwsze trzy warstwy, czyli słownictwo ogólne, składa się około 5000 słów częstych i tematycznych. Pozostałe kilkadziesiąt tysięcy wyrazów to słowa należące do słownictwa specjalnego o różnym stopniu specjalizacji”³⁷.

³³ J. Ozdzyński, dz. cyt., s. 226–295.

³⁴ J. Ozdzyński, dz. cyt., s. 228–229.

³⁵ J. Ozdzyński, dz. cyt., s. 241.

³⁶ W. Miodunka, dz. cyt., s. 204.

³⁷ W. Miodunka, dz. cyt., s. 105.

Zakładając, że ogólny zasób słownictwa w XVII wieku był mniejszy kilkakrotnie niż obecnie³⁸, warto podkreślić już wówczas dążenie do specjalizacji znaczeń, by osobę nazywać odpowiednim, jednoznacznym wyrazem. Liczne tego rodzaju egzemplary znajdujemy w opracowaniach, niemniej dodamy jeszcze jeden wyrazisty przykład. W XVII wieku nazw kobiet było stosunkowo niewiele wobec nazw męskich (około 15%); ale istniał mechanizm językowy derywacji, którym tworzono w razie potrzeby odpowiednie formacje żeńskie. Spotykamy się z tą umiejętnością także u kronikarki norbertanek ze Zwierzyńca w Krakowie, której pisownia była częściowo fonetyczna, co świadczy o stosunkowo niedoskonałym wykształceniu ówczesnych zakonnic³⁹. W badaniach nazw kobiet w XVII wieku udało się wyekscerpować tylko 19 nazw *panien klasztornych*⁴⁰, a w kronice Petrycówny jest ich o wiele więcej. Specjalizacja znaczeniowa u kronikarki idzie w dwóch kierunkach. Uwzględnia ona nazwy stanowisk w klasztorze, tworząc je najczęściej od nazw męskich formantem *-ka*. Informuje nas w ten sposób, czym się zajmowały niektóre zakonnice, pomagając *społeczności wspólnej i ksieni* w dobrej organizacji klasztorowego życia: *abatyssa, cyrkatorka, furtyjanka, konfirmarka, kantorka, konwerska, kustoszka, mistrzyni, nowicyja obserwantka, pisarka, piwniczna, podskarbianka, profeska, refektarka, subprzeorysza, szarfarka, szkolna, urzędniczka, westyjarka, zakrystyjanka* (21 hasła). Kronikarka wprowadza też zróżnicowanie wiekowe i, jak byśmy to dzisiaj powiedzieli, stażowe, uzależnione od czasu pobytu w zakonie. Dlatego dzieli zakonnice na różne wiekiem, przydając do tytułu godnościowego przydawkę, która różnicuje znaczenie: *panna młoda, młodszą, starszą* (3 hasła) oraz: *siostra młoda, średnia, stara, starsza* (4 hasła). Specjalizuje też znaczenia zakonnic ze względu na pochodzenie stanowe: *panienka miejska, panienka szlachecka*. Na skutek tak szczegółowych rozróżnień semantycznych jesteśmy w stanie odtworzyć nie tylko rodzaj wykonywanych zajęć, ale także miejsca zakonnic, które nie były wcale równorzędne, ale ułatwiały zachowanie porządku życia w klasztorze. Warto zauważyć jeszcze inną właściwość prezentowanych nazw. Oto kronikarka wprowadziła tylko dwa hasła pochodne od imienia patrona zakonu: *dominikanki* i *norbertanki*, gdyż taki ograniczony miejscem pobytu punkt widzenia jej wystarczył. Tymczasem w innych źródłach nazwy zakonnic, pochodne od nazwy *patronki* są liczniejsze: *bernardynka, czernica, karmelitanka, karmelitka, katarzynka, tereska*⁴¹, a na pewno nie jest to zbiór zamknięty dla XVII wieku.

Dokonując zestawienia tytułów opracowań, dotyczących stanu polszczyzny XVII wieku, stwierdzam, że badacze diachronii w ostatnich dziesiątkach lat interesuje **leksyka wewnętrzna** (semantyka leksykalna), ale w dalszym ciągu są bardziej zainteresowani **leksyką zewnętrzną**, mającą związki z socjologią, psychologią, etnolingwistyką i kulturą obyczajową. Dokonywane wybory utrwalały tradycję eksponowania zagadnień formalnych, co widać w zestawieniu leksyki zebranej z tytułów publikacji (por. Bibliografia. Historia).

³⁸ Np. Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, cz. II. *Doba średniopolska*, Warszawa 1965, s. 186–233.

³⁹ M. Mączyński, *Językowy obraz XVII-wiecznego klasztoru sióstr norbertanek w Krakowie na Zwierzyńcu*, Kraków 2005.

⁴⁰ H. Wiśniewska, *Świat płci żeńskiej baroku zaklęty w słowach*, Lublin 2004a, s. 66–67.

⁴¹ Tamże, s. 66–67.

Osobiste doświadczenia skłaniają mnie do tego, by zakończyć niniejszy przegląd badań leksykalnych gorącą zachętą opisu *rzeczywistości/obrazu świata/wycinka rzeczywistości*, którą dla XVII wieku znamy tylko w niewielkich fragmentach. Tymczasem zachowane materiały (oryginalne teksty) zawierają ogromne bogactwo i charakteryzują się cechami sobie właściwymi, odmiennymi w znacznym stopniu od leksyki innych epok.

Jednocześnie wyrażam przekonanie, że filozofia antropocentryzmu zmieniła metodologię badań na mniej sformalizowaną, gdyż w centrum naszej uwagi stoi ten, kto mówi, a takie ujęcie jest bardziej interesujące dla szerszego grona odbiorców. W ten sposób badania trafiają nie tylko do specjalistów – językoznawców, ale do zainteresowanych humanistów, prezentując aspekty psychologiczne, socjalne i kulturowe, jakie dadzą się wydobyć z zachowanego w tekstach słownictwa. Wypada podkreślić, że np. w analizach leksyki jednego autora jesteśmy w stanie odtworzyć jego stereotypowe, ale i kreacyjne myślenie, co potwierdza wymiennie włączona do badań statystyka: obliczenia ilościowe leksyki (ranga, frekwencja oraz ekstensja wyrazu w słowniku). Z kolei częstotliwość wyrazu informuje o stereotypowości, pozwala na zrozumienie myślenia ludzi w dawnych wiekach i w ten sposób wzbogaca naszą wiedzę o obyczajowości, wpływach kultur sąsiednich, mechanizmie tzw. życia wyrazów.

Badacz rekonstruujący językowy obraz świata korzysta przede wszystkim z wiedzy nabytej w doświadczeniu życiowym, dla historyków języka zachowanej w zapisach. Stąd mamy w publikacjach zdecydowanie mniej terminologii naukowej, leksyki specjalnej w ogóle, a formalnej językoznawczej w szczególności. Przy tym wypada zauważyć, że terminologia przypisywana kognitywizmowi jeszcze nie uległa stabilizacji, utrwaleniu i rozpowszechnieniu. Stąd we współczesnych publikacjach (patrz: Bibliografia. Współczesność) mowa np. o *kategoryzacji/profilowaniu, podkategoriach/subpolach/domenach/fasetach; syntagmatycznym i paradygmatycznym polu wyrazowym/semantycznym/znaczeniowym, wreszcie tematycznym*. Uznaje się za ważne terminy synonimy: *perspektywa/punkt widzenia*; antonimy: *stereotyp/kreacyjność*; uznaje się istnienie *definicji naukowych (cechy istotne i różnicujące; wystarczające i konieczne)* oraz wykonuje stosunkowo dokładne i obszernie *definicje kognitywne, które interpretują wszystkie możliwe aspekty opisywanej rzeczywistości*, stąd mowa w artykułach o *cechach definicyjnych, konotacyjnych, asocjacyjnych*. Jednocześnie zdarza się po przeczytaniu niektórych artykułów, że są to eseje, np. kulturowe nie mające wiele wspólnego z badaniami językoznawczymi. Niektóre z nich nie zawierają w ogóle terminów naukowych z dyscyplin lingwistycznych.

Wydaje się, że jest to cena, jaką płaci nowa subdyscyplina językoznawcza, która stabilizuje swoją terminologię i metodologię badań, a wchodząc w zakresy psychologii, socjologii i kulturoznawstwa, rozszerza swoje pole dociekań. Na zakończenie więc wypada podkreślić dodatnie strony teorii: kognitywizm docenił **leksykę**, która nie stanowiła przez wieki podsystemu gramatycznego, i połączył ją z **semantyką**, która znajdowała się od wieków na marginesie rozważań językoznawczych. Ponadto zwrócono uwagę na **tęgo, kto mówi**, podkreślając antropocentryzm myślenia. Dzięki temu rozszerzono zakres badań, czyniąc je interesującymi dla szerokiego odbiorcy, tj. wykształconych czytelników, szczególnie humanistów, w tym tych, którzy lubią historię naszych dziejów i interesują się tym, co działo się także w zmieniającym rzeczywistość baroku.

Bibliografia. Źródła

- Bartłomiej z Bydgoszczy, *Vocabularius ex Calepino*, rkps, ok. 1532, wyd. B. Erzepki, Poznań 1900.
- Birkowski F., *Kazania na niedziele i święta*, Kraków 1620.
- Górnicki Ł., *Dzieje w Koronie Polskiej*, Kraków 1637.
- Groicki B., *Obrona sierot i wdów*, Kraków 1605.
- Haur J., *Skład abo skarbiec znakomitych sekretów ekonomijey ziemiańskiej*, Kraków 1675.
- Knapiesz G., *Thesaurus polono-latino-graecus*, wyd. II, Kraków 1643.
- Kochowski W., *Niepróżnujące próżnowanie ojczystym rytmem na lirykę i epigramata rozdzielone*, Kraków 1674.
- Kuszewicz P., *Prawa chełmieńskiego poprawionego z łacińskiego na język polski przetłumaczonego*, Poznań 1637.
- Mączyński J., *Lexicon latino-polonicum ex optimis latinae linguae scriptoribus conncinatum*, Królewiec 1563; reprint: T. Olesch, Koln–Wien 1973.
- Nowy francuski i polski Parlament albo książka rozmów łacińskich, niemieckich, francuskich i polskich wielce pomocna*, anonim, Gdańsk 1653.
- Pasek J. Ch., *Pamiętniki*, rkps, ok. 1690–1695, wstęp i obj. W. Czapliński, Wrocław 1879.
- Petrycówna T., *Dzieje rozmaite cokolwiek się działo w Klasztorze Zwierzynieckim*, Kraków, rkps, ok. 1669–1690.
- Piotrowski Ł., *Grammaticarum institutionem libri IV pro usu scholarum Novodvorsianum in Academia Cracoviensi*, Kraków 1634 (i 13 wydań do 1777 r.).
- Styla A., *Grammatica polono-italico abo sposób łączny nauczania się włoskiego*, Kraków 1675.
- Troc A. M., *Nowy dykcjonarz to jest Mownik polsko-niemiecko-francuski*, Lipsk 1764.
- Ursinus J., *Grammaticae methodicae*, Zamość 1619 (i 1640, 1698, 1769).
- Zawacki T., *Memoriale economium abo pamięć robót i dozoru gospodarskiego w każdym miesiącu*, Kraków 1620.

Bibliografia. Historia

- Borejszo M., *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1660*, Poznań 1990.
- Borek H., *Język Adama Gdaciusa. Przyczynek do dziejów polszczyzny śląskiej*, Warszawa 1962.
- Cybulski M., *O staropolskich i średniopolskich zwyczajowych określeniach nadawcy wypowiedzi*, [w:] *Studia Historycznojęzykowe*, t. I, M. Kucala, Z. Krążyńska (red.), Kraków 1994.
- Dubisz S., *Struktura tematyczna słownictwa staropolskiego*, [w:] *Język w przestrzeni społecznej*, S. Gajda, K. Rymut, U. Żydek-Bednarczuk (red.), Opole 2002.
- Friedelówna T., *Polskie terminy farmaceutyczne w podręczniku „Onomasticum trilingue Latino-Germanicum-Polonicum, Królewiec 1641*, [w:] *Odmiany polszczyzny XVII wieku*, H. Wiśniewska, Cz. Kosyl (red.), Lublin 1992.

- Galilej G., *Przestrzeń w „Symfoniach Anielskich” Jana Żabczyca*, [w:] *Język polski. Współczesność. Historia*, W. Książek-Bryłowa, H. Duda (red.), Lublin 2003.
- Hernas Cz., *Barok*, Warszawa 1976.
- Jankowska M., *Terminologia gramatyczna w podręcznikach XVII wieku*, [w:] *Odmiany polszczyzny XVII wieku*, H. Wiśniewska, Cz. Kosyl (red.), Lublin 1992.
- Janowska A., Pastuchowa M., *Barokowa rzeczywistość językiem opowiedziana (środki perswazyjne w kazaniach Fabiana Birkowskiego)*, [w:] *Kreowanie świata w tekstach*, A. M. Lewicki, R. Tokarski (red.), Lublin 1995.
- Karplukówna M., *Język Jana Jurkowskiego*, Lublin 1967.
- Karwatowska M., *Nazwy strojów zwierciadłem obyczajów i kultury przelomu XVI–XVII wieku*, [w:] *Szkice z historii języka polskiego i stylistyki historycznej*, Cz. Kosyl (red.), Lublin 2001.
- Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, cz. I. *Doba średniopolska*, Warszawa 1965.
- Kochman S., *Polonika w leksykografii rosyjskiej XVII wieku*, Warszawa–Wrocław 1975.
- Książek-Bryłowa W., *Kobieta w wybranych dziełach Wacława Potockiego*, [w:] *Kobieta w literaturze i kulturze*, D. Mazurek (red.), Lublin 2004.
- Kuraszkiewicz W., *Dialektyzm w „Pamiętniku” Jana Chryzostoma Paska*, [w:] *Odmiany polszczyzny XVII wieku*, H. Wiśniewska, Cz. Kosyl (red.), Lublin 1992.
- Masłowska E., *Leksykalno-semantyczna charakterystyka „Parlamentu albo Książki rozmów łacińskich, niemieckich, francuskich i polskich” z 1653 roku*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza*, K. Handke (red.), Wejherowo 1991.
- Mączyński M., *Językowy obraz XVII-wiecznego klasztoru siostr norbertanek w Krakowie na Zwierzyńcu*, Kraków 2005.
- O języku i stylu „Pamiętników” Jana Chryzostoma Paska*, H. Rybicka-Nowacka (red.), Warszawa 1989.
- Ostaszewska D., *Aktualizacja znaczeń leksemu „oczy” w twórczości Jana Andrzeja Morsztyna*, [w:] *Język Artystyczny 1*, A. Wilkoń (red.), Katowice 1978.
- Ostaszewska D., *Język poetycki Jana Andrzeja Morsztyna. Z zagadnień semantyki*, Wrocław 1993.
- Ostrowska E., *Jan Andrzej Morsztyn – mistrzowski, XVII-wieczny i swojski*, [w:] *Z dziejów języka polskiego i jego piękna*, Kraków 1978.
- Ożdżyński J., *Konteksty kulturowe słownika flisackiego*, Kraków 1998.
- Popowska-Taborska H., *Kształtowanie się polskiego XVI-wiecznego słownictwa literackiego w świetle badań nad „Słownikiem Bartłomieja z Bydgoszczy”*, „Zeszyty Naukowe UJ”, nr 42, Kraków 1974.
- Puzynina J., *Metaforyka w polskich słownikach epoki baroku*, „Prace Filologiczne”, t. XIV, Warszawa 2000.
- Puzynina J., *„Thesaurus” Grzegorza Knapiusza. Siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim*, Wrocław 1961.
- Rybicka-Nowacka H., *Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku (Na materiale literatury pamiętnikarskiej)*, Wrocław 1973.
- Rzepka W. R., Lewaszkiwicz T., *Uwagi o leksyce makaronicznej w tekstach polskich XVII wieku*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych, Językoznawstwo*, Warszawa 1989.

- Siekierska K., *Rzeczywistość w słownikach Knapiusza i Troca*, „Prace Filologiczne”, t. 37, Warszawa 1992.
- Skubalanka T., *Glosy stylistyczne do tekstów poetów barokowych*, [w:] *Historyczna stylistyka języka polskiego*, Wrocław 1984.
- Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, B. Rytel (red.), t. I i II, Wrocław 1965.
- Słownik języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku*, K. Siekierska (red.), t. I, z. 1. Kraków 1999.
- Sobczykowa J., *Terminologia leksykologiczna w komentarzu biblijnym ks. Jakuba Wujka*, „Prace Językoznawcze”, t. 26, „Studia Historyczno-Językowe”, A. Kowalska, O. Wolińska (red.), Katowice 2001.
- Szlesiński I., *Charakterystyka językowo-statystyczna prozy kaznodziejskiej XVII wieku*, Łódź 1978.
- Szlesiński I., *Język Samuela Twardowskiego (słownictwo)*, „Rozprawy Komisji Języka ŁTN”, Łódź 1971.
- Szlesiński I., *Słownictwo wojskowe w wybranych tekstach literackich i historycznych XVII wieku*, Wrocław 1985.
- Szydłowska-Cegłowa B., *Staropolskie nazewnictwo instrumentów muzycznych*, Wrocław 1977.
- Tymiakin L., *Orientalizmy, hungaryzmy i rutenizmy w XVII-wiecznych testamentach przemyskich*, [w:] *Studia z historii języka polskiego i stylistyki historycznej*, Cz. Kosyl (red.), Lublin 2001.
- Urbańczyk S., *Polszczyzna Marysienki Sobieskiej*, [w:] *Prace z dziejów języka polskiego*, Wrocław 1979.
- Warda-Radys L., *Słownictwo opisu „Królewsczyzn w województwie chełmińskim, pomorskim i malborskim w roku 1664*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza*, t. 5, K. Handke (red.), Warszawa 1993.
- Wiśniewska H., *Język polski w łacińskich pracach Jana Ursinusa*, Lublin 1998a.
- Wiśniewska H., *Leksyka i frazeologia biesiadowania w „Lirykach” Wespazjana Kochowskiego*, „Annates UMCS”, s. FF, vol. XVI, Lublin 1998b.
- Wiśniewska H., *Leksyka specjalna w cechu piekarzy przemyskich (XVII–XVIII w.)*, [w:] *Studia Linguistica Danutae Wesołowska oblata*, H. Kurek, J. Labocha (red.), Kraków 2004b.
- Wiśniewska H., *Leksyka wartościująca płęć żeńską w utworach Wespazjana Kochowskiego*, „Prace Językoznawcze”, t. 26, „Studia Historycznojęzykowe”, A. Kowalska, O. Wolińska (red.), Katowice 2001.
- Wiśniewska H., *Nazwy żeńskie (niewiast) w XVII wieku*, „Studia Historycznojęzykowe”, t. III, K. Rymut, W. R. Rzepka (red.), Kraków 2000.
- Wiśniewska H., *Poetycka kreacja „myślistwa” w „Lirykach” Wespazjana Kochowskiego*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski (red.), Lublin 1999.
- Wiśniewska H., *Świat płci żeńskiej baroku zaklęty w słowach*, Lublin 2004a.
- Wiśniewska H., *Uciechy, miłości i wojowanie w wierszach Jana Andrzeja Morsztyna*, Lublin 2010.
- Wiśniewska H., *Uwagi o rzeczownikach w „Krótkim słowniku (1690)” Jana Karola Woyny*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza*, t. 7, K. Handke (red.), Warszawa 1996.

Wróbel A., *O nazwach zawodów chełmińskich rzemieślników XVI–XVIII wieku*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza*, t. 5, K. Handke (red.), Warszawa 1993.

Zajda A., *Studia z historii polskiego słownictwa prawniczego i frazeologii*, Kraków 2001.

Bibliografia. Współczesność

Apresjan J. D., *Naiwny obraz świata a leksykografia*, „Etnolingwistyka”, nr 6, J. Bartmiński (red.), Lublin 1994.

Buttler D., *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Warszawa 1978.

Grybosiova A., *Ocena przydatności „pojęcia pola wyrazowego” w badaniach diachronicznych (na podstawie dotychczasowych wyników badań)*, „Prace Językoznawcze”, t. 12, „Studia Historycznojęzykowe”, A. Kowalska (red.), Katowice 1985.

Grzegorzczkova R., *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, J. Bartmiński (red.), Lublin 1990.

Grzegorzczkova R., *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 2001.

Habrajska G., *Metody ankietowe i analiza tekstów w badaniach językowego obrazu świata*, „Język a Kultura”, t. 13, *Językowy obraz świata i kultura*, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.), Wrocław 2000.

Językowy obraz świata, J. Bartmiński (red.), Lublin 1990.

Kalisz R., *Teoretyczne podstawy językoznawstwa kognitywnego*, [w:] *Podstawy gramatyki kognitywnej*, H. Kardela (red.), Warszawa 1994.

Kania S., Tokarski J., *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, Warszawa 1984.

Kleiner J., *Zarys dziejów literatury polskiej*, Wrocław 1958.

Mackiewicz J., *Wyspa – językowy obraz wycinka rzeczywistości*, [w:] *Językowy obraz świata*, J. Bartmiński (red.), Lublin 1990.

Miodunka W., *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa 1989.

Pisarek W., *Językowy obraz świata*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, wyd. 3, S. Urbańczyk, M. Kucała (red.), Wrocław 1999.

Tokarski R., *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, J. Bartmiński (red.), Wrocław 1993.

Tokarski R., *Struktura pola znaczeniowego*, Warszawa 1984.

Tokarski R., *Zapożyczenia leksykalne, a zmiany znaczenia w polu wyrazowym*, „Język Polski”, r. LV, Kraków 1975.

Urbańczyk S., *Słowniki: ich rodzaje i użyteczność*, wyd. 2, Wrocław 1967.